

# Секторно-отраслова кризисна неустойчивост и възобновяване на растежа в българската икономика

Вера Пиримова\*  
Екатерина Сотирова\*\*

**Резюме:** В представеното изследване се извеждат и обосновават основните секторно-отраслови източници на кризисно напрежение у нас през 2009 г. и на слаб до умерен, но нестабилизиран растеж в периода до 2016 г. Те се систематизират на основата на специфичното проявление на избрана съвкупност от критерии. Прилага се комбиниран индикаторно-логически подход с поставен акцент върху показатели, отнасящи се до някои изпреварващи и съвпадащи индикатори на кризата и цикличността в икономиката. Съответната проявила се кризисна (не)устойчивост се идентифицира на базата на три по-конкретни признака (критерия) – времето (годината) на възникване, дълбочината и продължителността на регистрирания спад/ръст в производството по отделните икономически сфери и отрасли. Използват се статистически данни на годишна база за темповете на изменение на БВП по икономически сектори и групировки, за размера на извършените разходи за придобиване на ДМА по сектори и отрасли и др. Като резултат от анализа се обосновават тези водещи сфери и отрасли, които се про-

\* Вера Пиримова е доктор, доцент в катедра „Икономикс“ на УНСС, v.pirimova@abv.bg

\*\*Екатерина Сотирова е доктор, доцент в катедра „Икономикс“ на УНСС, sotirova\_petkova@abv.bg

явяват като епицентър на кризата и на последващите сравнително слаби темпове на икономически растеж. За стабилизиране на развитието им в близка перспектива се систематизират съвкупност от основни мерки и политики, върху които могат да се съсредоточат усилията на правителството.

**Ключови думи:** индикатори на криза, динамика на БВП, производство и инвестиции по икономически сектори и отрасли, основни направления на икономически политики.

**JEL:** E22, E23, E32, E61.

## Увод

След глобалната криза от 2008-2009 г. условията на растежа постепенно се подобряват, макар кризисните симптоми да не са категорично преодолени по отделни страни или по водещите структурни компоненти на брутния продукт. В България, както и в някои други страни от ЕС и света, се реализират вече в рамките на няколко години нулеви или положителни, но задържачи се сравнително ниски темпове на прираст на БВП. В други страни се проявява неритмично редуване на отделни годишни спадове и ръстове на съвкупното производство, които са показателни за продължаващи кризисни отклонения в динамиката на БВП. И в двата случая условията остават все още усложнени и един

от признаците за това е, че процесът на възстановяване на най-силно поразените от кризата икономически сектори и отрасли протича неравномерно или забавено. Всичко това оказва допълнително активизиращо въздействие върху дискусиите за адекватни и ефективни мерки и политики за по-трайно стабилизиране и ускоряване на икономическия растеж.

В контекста на тези реалности от последните години изпъкват и основните цели и задачи на настоящото изследване, които предполагат:

- да се конструира система от определени критерии, които да се приложат за систематизиране на основните секторно-отраслови източници на кризисно напрежение у нас, като се постави акцент върху някои синхронизирани (coincident) и изпреварващи (leading) индикатори на кризата и цикъла;
- на тази основа да се разкрият и обобщят предпоставки и насоки на правителствените мерки и политики, които могат да допринесат за по-трайно възстановяване и стабилизиране на растежа на българската икономика през следващите години.

### Основни секторно-отраслови отражения на кризата в България

Развила се в други страни на по-ранен етап, кризата от края на първото десетилетие на 21-ви век придоби сравнително широко разпространение и обхвана през 2009 г. и българската икономика. Под влияние предимно на външните фактори и пренесените у нас смущения тя прекъсна един сравнително продължителен, 11-годишен период на реализиран непрекъснат ръст на съвкупното производство у нас. След отчетените през тези години прирасти на БВП, реалният БВП се срива с 4% на годишна база през 2009 г. Този срив бе еднократен,

но последвалият го нулев или слаб икономически растеж показва красноречиво, че възстановяването на българската икономика протича забавено и остава несигурно. (Б.А.: *Към подобен извод клонят и краткосрочните прогнози на Европейската комисия, според които темповете на растежа у нас ще останат ниски и сходни през 2016 г. и 2017 г. – предвижда се ръст на БВП от 1,5% през 2016 г. и ускоряването му до едва 2,0% през 2017 г. (European Economic Forecast Autumn 2015). Въпреки че реализираният у нас темп на растежа за 2016 г. е по-висок от предвижданията от ЕК и надхвърля 3%, секторно-отрасловите му източници остават дестабилизирани.*) Неблагоприятните отражения на кризата върху икономическите процеси предизвикаха определено изостряне на социалните проблеми. Проявило се на по-късен етап, като лагов ефект, след 2009 г. се запазва индуцираното по-високо равнище на безработицата в сравнение с периода преди кризата, отначало се понижаваше и засега се постига ограничено повишаване на заетостта, регистрира се влошаване и след това недостатъчно подобряване на основни социални показатели, прилагани често за квантифициране на благосъстоянието. Именно непреодолените смущения в икономически и социален план изискват да се подчертаят и основните ориентири на необходимите стимулиращи правителствени мерки и въздействия. За тази цел обаче е необходим по-задълбочен и декомпозиран анализ на динамичните им характеристики.

Специфично за динамиката на съвкупното ни производство е, че както растежът през 1998-2008 г., така и кризисното свиване от 2009 г. не се разпростират паралелно във времето и не засягат в еднаква степен отделните икономически сектори, отрасли и дейности. Те проявяват диференцирана реакция особено към външно индуцираните кризисни импулси, т.е. показват различна кризисна и циклична податливост и (не)устойчивост.

## Икономическо развитие

В контекста на зависимостите между кризите и икономическите цикли могат да се приложат различни подходи за установяване на основните им характеристики и тяхното идентифициране. В изследванията се включват съвкупности от различни процеси и отразяващите ги показатели, като конструирането им е подчинено и съобразено с избора и прилагането на един определен или на комбиниран подход. В част от случаите се предпочитат факторният анализ (European Commission, Business Climate Indicator for the Euro Area, 2000), но често се прилага и индикаторният подход, според който се разграничават и подлагат на анализ три групи индикатори – водещи (изпреварващи – *leading*), синхронизирани (съвпадащи – *coincident*) и закъсняващи (изоставащи – *lagging*) индикатори. Множество изследвания са посветени на водещите или изпреварващи индикатори, тъй като те предоставят предварителна информация, подават сигнал за настъпването на съответен обрат в развитието на отделните отрасли и на икономиката като цяло. За тази цел често се прилагат и изследват редове от месечни и/или тримесечни данни на избраните показатели. В това отношение до интересни резултати и изводи достигат например изследването върху Азиатската криза от 1997 г. на Гр. Камински, С. Лизондо и К. Райнхарт (Kaminsky Gr., S. Lizondo, S.M. Reinhart, 1998), изследванията за България на Цв. Цалински (Цв. Цалински, 2004), систематизирането на подходите за ранно сигнализиране на П. Чобанов (Чобанов, П.), и мн. др. Наред със съставянето и анализа на по-сложни иконометрични модели приложение намират и логическите (обозначавани и като качествени) методи и подходи. В най-голяма част от случаите тези два подхода се прилагат паралелно, при което интересът може да е ориентиран към определяне на три важни характеристики – продължителността (времевия обхват), периодичността (ритъма на кризисните

и цикличните колебания) и амплитудата (големината на отклоненията в БВП). Заедно с честотата (т.е. броят на циклите за единица време) те формират четирите основни и традиционни характеристики на кризата и цикъла, както ги дефинира и К. Миркович (Миркович К., 2008, с. 555).

В настоящото изследване ще бъде приложен комбиниран подход, в който ще преобладават елементи, показатели и критерии, отнасящи се преди всичко до индикаторния и до логическия подходи. Специфично за приложния подход е, че той има характер предимно на *ex post* анализ, макар акцентът да е поставен върху показатели, включвани като правило в групата на изпреварващите (*leading*) или на синхронизираните (*coincident*) индикатори. Това се дължи на ползването в настоящия анализ на статистически данни на годишна база, за разлика от месечните и/или тримесечни данни, на които се базират повечето анализи на водещите индикатори. Сред множеството съвкупности от показатели е избрана главно динамиката на производството и на инвестициите (представени чрез извършените разходи за придобиване на дълготрайни материални активи) в отделните икономически сектори и отрасли. Проявилата се през последните години кризисна (не)устойчивост ще се идентифицира по-конкретно на базата на три основни признака (критерия) – отправно значение се отдава на времето (в случая годината) на възникване, дълбочината и продължителността на регистрирания спад в отделните икономически сфери и отрасли.

До какви резултати се достига вследствие на прилагането на предпочетенния подход, избраната съвкупност от критерии и показатели, които се отнасят до динамиката на създадения БВП по икономически сектори и отрасли (през периода 2006-2016 г.) и на разходите за придобиване на ДМА по икономически сектори и отрасли (през периода 2008-2015 г.)? (Б.А. – Периодите се различават по две основни причини. От

*една страна, в някои производствени сфери кризата започва на по-ранен етап, от което се определя необходимостта по отношение на БВП периодът да е по-дълъг и да обхване и последно публикуваните данни за 2016 г. От друга страна, последните публикувани от НСИ годишни данни за ДМА, към дата 15.08.2017 г., са за посочения период от 2008 г. до 2015 г.)*

Във **времеви аспект** секторният и отраслов разрез на производството позволява да се установи, че кризисните импулси не се разпространяват едновременно във всички развиващи се у нас сфери и отрасли. Някои от икономическите групировки и дейности отчитат по-ранни спадове – още през 2006-2008 г., т.е. синхронизирано във времето с началото на кризата в много други държави в ЕС и света, но няколко години преди настъпването у нас на кризисната 2009 година (вж. таблица 1). Сред отраслите с подобна изпреварваща и по-бърза реакция са преди всичко селското, рибно и горско стопанство, търговията, транспортът, хотелиерството и ресторантьорството, операциите с недвижими имоти, професионалните дейности и научните изследвания, държавното управление и образованието. Поотделно тези дейности се свиват на годишна база с между 1% и 27%, а натрупват общо изразено намаляване на резултатите си с 46% за първите три години на периода (2006-2008 г.). Но като проекция на запазващите се позитивни и високи ръстове в другите сектори и отрасли, БВП на страната продължава да се увеличава през тези три години, с немалък темп съответно от 7%, 8% и 6%. В ролята на секторен и отраслов епицентър на кризата се проявяват по-различни сектори и отрасли – през 2009 г. с отрицателните си темпове се открояват селското, горското и рибното стопанство, добивната и преработващата промишленост, създаването и разпространението на информация и далекосъобщенията, търговията,

транспортът, хотелиерството и ресторантьорството, държавното управление и образованието. Трябва да се отбележи, че същите тези сектори и отрасли са по-сериозно засегнати от кризата, възстановителните процеси в тях протичат забавено и отложено във времето. През следващите години те остават с подчертано колеблива динамика, понякога съпроводена и с нови спадове, и така допринасят за отчетените до края на периода нулеви или сравнително слаби прирасти на БВП (таблица 1.).

Според втория критерий – за **гълбочината на спада**, също не се установяват еднотипни изменения и тенденции, а съществени различия. Те са характерни както по отношение на величината на отрицателния темп на изменение на производството в съответните сектори и отрасли, така и в годината на настъпването на спада. Като най-силно засегнати от кризисните импулси, изпъкват селското стопанство и строителството. Те отчитат сериозни годишни спадове от -27% и -18%, макар те да настъпват по различно време – още през 2007 г. в селското стопанство и с едногодишен лаг – през 2010 г. в строителството, т.е. преди и една година след общия икономически спад. По този критерий на трета и четвърта позиция, с по-ограничено намаляване на продукцията им, се нареждат културата и спортът (почти -15% за 2010 г.), добивната и преработващата промишленост (през 2009 г.) и професионалните дейности и научните изследвания, административните и спомагателните дейности (през 2008 г.). с по -8%. Същевременно в няколко сектори и дейности през кризисната 2009 г. продължават положителните ръстове на производствените резултати. Прави впечатление, че това са първите източници на кризата в САЩ и някои други страни от ЕС – като например строителството, финансовите и застрахователните дейности, операциите с недвижими имоти. Те обаче не се проявя-

## Икономическо развитие

ват като кризисно „заслонени“, защото показват реакция и намаляват резултатите си в други, понякога по-късни, години, някои от тях регистрират дори няколкогодишни спадове или са отчасти с неравномерни колебания до края на периода.

динамика при съответния времеви обхват на данните (в случая – броя на годините на спад) и подреждането (проявила се поредност или непоследователност) на отчетеното намаляване на резултатите от дейността. Когато броят на годините на

Таблица 1. Индекси на физическия обем на БВП по икономически сектори и групировки 2006-2016 г.\*

Икономически сектори и групировки по икономически дейности	(предходна година = 100, %)										
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Селско, горско и рибно стопанство	99	73	132	91	92.0	100.6	92.6	103.3	104.8	93.2	104.3
Добивна промишленост; преработваща промишленост; производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива; доставяне на води; канализационни услуги, управление на отпадъци и възстановяване	107	112	102	92	99.3	106.7	101.3	102.2	101.1	104.4	102.8
Строителство	114	117	115	106	82.0	96.6	94.0	101.3	96.9	102.8	97.5
Търговия, ремонт на автомобили и мотоциклети; транспорт, складиране и пощи; хотелиерство и ресторантьорство	107	108	97	95	112.0	102.9	99.4	104.2	100.9	106.1	103.9
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	109	109	174	97	100.3	112.4	96.9	102.0	100.8	101.3	103.6
Финансови и застрахователни дейности	112	133	109	113	125.1	96.4	95.5	92.8	99.6	98.5	103.1
Операции с недвижими имоти	108	105	95	101	103.8	99.8	102.7	98.0	100.5	104.0	106.1
Професионални дейности и научни изследвания; административни и спомагателни дейности	118	118	92	107	93.0	102.5	96.3	103.2	102.2	107.3	101.8
Държавно управление; образование; луманно здравеопазване и социална работа	102	102	98	95	102.7	97.2	102.9	94.8	104.8	100.7	100.4
Култура, спорт и развлечения; други дейности; дейности на домакинства като работодатели; недиференцирани дейности на домакинства по производство на стоки и услуги за собствено потребление; дейности на екстериториални организации и служби	107	119	133	106	84.9	115.6	93.9	101.5	104.3	102.1	102
<b>Общо за икономиката</b>	<b>107</b>	<b>108</b>	<b>106</b>	<b>98</b>	<b>101.7</b>	<b>102.1</b>	<b>99.2</b>	<b>100.4</b>	<b>101.5</b>	<b>103.0</b>	<b>102.9</b>
Корективи (Данъци минус субсидии върху продуктите)	105	107	106	83	99.1	100.7	105.8	103.6	100.1	107.5	107.2
<b>БРУТЕН ВЪТРЕШЕН ПРОДУКТ</b>	<b>107</b>	<b>108</b>	<b>106</b>	<b>96</b>	<b>101.3</b>	<b>101.9</b>	<b>100.0</b>	<b>100.9</b>	<b>101.3</b>	<b>103.6</b>	<b>103.4</b>

\* Източник: Данни на НСИ. Вж.: <http://www.nsi.bg/bg/content/2206/бвп-производствен-метод-национално-ниво>

Третият признак – за **продължителност на спада**, изисква някои допълнителни разяснения, според които е възможно да се подразделят и проследят определени подкритерии. Той може да се разгледа в няколко диференцирани ракурса – например съобразно броя на проявленията на дадена

спад е по-голям и той се проявява в рамките на поредни години, съответният сектор или отрасъл е по-сериозно разтърсен от кризисните импулси. В случай, че спадът е продължителен и обхваща не последователни, а разпокъсани периоди/години, това е признак за по-осезателна неустойчивост,

повече трудности при преодоляването на спада и опасност от възобновяването му в дадения сектор/отрасъл. При това могат да се разкрият и потенциалните отраслови източници на неравномерен или по-бавен икономически растеж или на опасността от развитието на частични кризи в близка перспектива.

В съответствие с първия подкритерий най-продължително и то в общо шест години е поразено от криза селското, горското и рибното стопанство. Аграрното ни производство изпъква като най-сериозно разклатено и дестабилизирано – доколкото в него се отчитат два предхождащи поредни спада (през 2006 г. и 2007 г.), единият от които е и най-дълбок – възлиза на цели -27%, то намалява и през 2009-2010 г., както и през 2012 г. и през 2015 г. Втора и трета позиция по този признак заемат финансовите и застрахователни дейности и строителството. Финансовият сектор отчита намаляващи резултати в пет поредни години и това е периодът 2011-2015 г. Същевременно в банковия сектор, като определящ финансовата система на страната, няма регистрирана загуба като цяло през нито една от посочените години. Банките работят на печалба, но при свиване на кредитораздаването. Това е нормално, доколкото отразява неблагоприятната ситуация в икономиката като цяло, покачването на риска от неплатежоспособност на клиентите и нарастването на т.нар. „лоши“ кредити. *(През 2016 г. е проведен преглед на качеството на активите и стрес-тестове за банковия сектор, които показват, че системата като цяло е стабилна и функционира нормално, т.е. отражението на кризата в реалния сектор е преодоляно.)* Също пет спада има и в строителството, в което продукцията е намаляваща в три поредни години (2010-2012 г.), в него се регистрират, но с прекъсване, още два спада – през 2014 г. и 2016 г. С по-слабо отражение на кризата и относително по-кратки, дъвего-

дишни свивания се отличават други сфери и дейности – например промишлеността, търговията и ремонтът, операцията с недвижими имоти.

Получените резултати от анализа на динамичните характеристики на компонентите на секторната и отрасловата структура на БВП по възприетите три критерия са разнолики, затрудняват оформянето на еднозначни изводи. Те могат да се представят под формата на обобщение след зачитане на очертаните детайли по всеки от изпълняваните критерии, както и при съобразяване с относителните дялове на секторите и отраслите в създавания у нас БВП. Така предвид особеностите в проявлението на трите приложени критерия (признака), като подчертано по-силно чувствителни и податливи на последните кризисни влияния и по-неустойчиви се открояват според нас на първо място селското, горското и рибното стопанство, а след него – строителството, финансовите и застрахователните дейности. Динамичните им параметри до края на периода се запазват в основни линии колебливи, но не възпрепятстват съществено възобновяването на положителните реални прирасти на БВП от 2010 г. и до края на изследвания период. Приносът на тези сектори и отрасли за обобщената макроикономическа динамика у нас не е осезателен, като се има предвид, че в тях се създава общо изразено едва около 14% от БВП на страната ни за 2016 г. В останалите ключови структурни компоненти на българската икономика, сред които са добивната и преработващата промишленост, търговията, ремонтът и транспортът, хотелиерството и ресторантьорството и др., кризисните поражения са по-слаби и нетрайни, именно те встъпват и в ролята на източници на възстановения икономически растеж.

Интерес представлява доколко направените изводи на базата на динамиката на производството по отделни икономически



## Икономическо развитие

сфери и отрасли се потвърждават или отхвърлят при допълване на анализа с промените в разходите за инвестиции – представени чрез разходите за придобиване на ДМА (вж. таблица 2).

жителността и дълбочината на изменението в тях. За преобладаващата част от икономическите дейности, а поради това и общо за икономиката, са характерни чести и неравномерни флукутации в разходите за

**Таблица 2.** Разходи за придобиване на ДМА по икономически дейности 2008-2015 г.\*

(хиляди левовете)								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Общо – всички икономически дейности	29424189	21274280	16218269	17913925	19091492	18089215	20123833	21191026
Селско, горско и рибно стопанство	930583	840774	914565	1469798	1479905	1529139	1441486	1893103
Индустрия (с изкл. на строителството)	9105630	6581361	5103531	5361442	7602323	5962956	6324499	5975881
Строителство	3921707	2174458	1369398	1146482	1088400	1299871	1903340	1514954
Търговия, транспорт, хотелиерство и ресторантьорство	6828360	4431078	3887223	4142678	3588034	4036148	5003249	5156553
Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения	799846	574915	733488	600098	618032	585202	769961	766730
Финансови и застрахователни дейности	718130	463848	319539	424117	368767	390591	416250	304871
Операции с недвижими имоти	3788817	3458665	1592460	2497378	1895653	1682408	1364099	1535734
Професионални дейности и научни изследвания; административни и спомагателни дейности	1260356	1290566	775105	833228	782810	742955	999853	1223327
Държавно управление; образование; хуманно здравеопазване и социална работа	1787209	1129341	1254608	1215262	1443543	1510874	1583773	2396494
Култура, спорт и развлечения, ремонт на домакински вещи и други дейности	283551	329274	268352	223442	224025	349071	317323	423379

**Източник:** Данни на НСИ, публикувани към 15.08.2017 г. Вж.: [https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x\\_2=117](https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=117)

Преценката за кризисната (не)устойчивост на икономическите сфери и отрасли, но на базата на разходите за ДМА, може да се извърши при прилагане на аналогичните три критерия и предимно на прогъл-

ДМА през последните години. Това е присъщо например на промишлеността, селското стопанство, търговията и транспорта, създаването и разпространението на информация и творчески продукти и гале-

косъобщенията и др. Под влияние на кризата и предизвиканите от нея затруднения в дейността на фирмите най-продължително намаляване на разходите за ДМА се отбелязва в строителството и в операциите с недвижими имоти – в пет години, както и във финансовите и застрахователните дейности – в четири години от периода. От гледна точка на най-голямата величина на ръстовете и спадовете в разходите за ДМА и в амплитудата им се открояват операциите с недвижими имоти (в които разходите за ДМА намаляват с 54% през 2010 г.), строителството – намаляване на ДМА с 37% през 2010 г., финансовите и застрахователните дейности – намаляване на ДМА с 35% през 2009 г. и др.

Следователно и според динамичните особености на разходите за инвестиции е налице дисбаланс в отделните икономически сфери и отрасли, който допринася за недостатъчно стабилизираните темпове на икономическия растеж у нас през годините на кризата и след нея. В основата на разноликата и комбинирана динамика на разходите за ДМА са, от една страна, необходимостта от довършване на по-отрано стартираните инвестиционни проекти с по-големи периоди на реализиране и дългосрочна насоченост, и от друга страна, предприетото от редица фирми отлагане или отказване от планирани инвестиционни проекти, заради настъпилите неблагоприятни промени в макроикономическата среда.

### **Кризисни предпоставки и насоки на политики за стабилизиране на растежа**

Характеристиките и изведените отраслови параметри на изследваните индикатори и показатели позволяват да се систематизират по-важните предпоставки, сферите и най-необходимите насоки, в които да се съсредоточат правителствените мерки и усилия за по-трайно преодоляване

на кризисните отклонения и ускоряване на икономическия растеж у нас в близка перспектива. Те ще бъдат обобщени в следователност, която е в съответствие с получените резултати от първата част на настоящия анализ и затова ще се концентрират върху проблемите и мерките, отнасящи се предимно до селското стопанство, промишлеността и строителството, финансовите и застрахователните дейности и по-общо сферата на услугите. В допълнение ще бъдат засегнати частично и социалните проблеми в контекста на една от най-важните крайни цели на растежа – подобряването на начина на живот на хората, а също и като проекция на влошените от кризата показатели за заетостта и безработицата.

На първо място изпъква необходимост от по-решителни и действени мерки за стимулиране на развитието на селското стопанство, с оглед на вече очертаната му най-продължителен, общо шестгодишен спад, най-силно изразените колебания в него с големи амплитуди – намаляване на продукцията с 27% през 2007 г. и нарастването ѝ с 32% през 2008 г. Те следва да са фокусирани върху оказване на противодействие на главните източници на затруднения в развитието му през последните години, които включват сложен и взаимнообвързан комплекс от вътрешни и външни предпоставки. Натрупани отчасти на по-ранен етап, някои още в първите години на пазарната трансформация, трудностите в този сектор изискват по-особено внимание, насочено отначало към смекчаването и впоследствие към преодоляването им.

Един от основните проблеми в селското стопанство произтича от твърде раздробената и разпокъсана собственост, преобладаващия брой на малките стопанства, голяма част от които се оказват не само по-рано и по-силно засегнати от кризата, но и са принудени да преустановят дейността си през последните години.



Според данни на Министерството на земеделието и храните за 2010 г. общият брой на земеделските стопанства е 370 222, но с осъществявана дейност три години по-късно (през 2013 г.) остават едва 254 142 или почти една трета (32%) по-малко (Вж данните на Министерството на земеделието и горите на: [http://www.mzh.government.bg/MZH/bg/ShortLinks/SelskaPolitika/Agrostatics/Structure\\_agricultural\\_holdings/Results\\_soru1.aspx](http://www.mzh.government.bg/MZH/bg/ShortLinks/SelskaPolitika/Agrostatics/Structure_agricultural_holdings/Results_soru1.aspx)). Със засилено внимание трябва да се подходи към ограничаването на сега твърде голямата поляризация в размера на стопанствата. По данни на Световната банка пог 1% от стопанствата у нас са големи, като те обработват почти 79% от земеделските площи (*Секторни анализи за едно по-добро бъдеще, Световна банка, 2010*). При тези особености са необходими политики за поощряване на известно уедряване на стопанствата, без да се прекриват определени техни граници, както и съобразено с природните дадености и условия за обработване и отглеждане на конкретни селскостопански продукти. Това може да окаже позитивни ефекти за преодоляване на други проблеми в сектора.

Предвид на тези структурни особености, например, голяма част от производителите на селскостопанска продукция изпитват сериозни затруднения при натрупването на собствени и осигуряването на допълнителни финансови средства за организиране на дейността си. В този аспект е необходимо намаляване на пречявящите изисквания и съществуващите препятствия пред кредитирането особено на по-малките ферми, които сега са отчасти непосилни за тях и са трудно преодолими. От друга страна, по комплекс от причини, земеделските производители се възползват от недостатъчна, малка част от предоставяните средства по европейските фондове и програми. За неутрализиране на действието на основните възпрепятстващи фактори в това отношение са

належащи определена административна помощ и съдействие, по-сериозно и по-широко обхватно информиране, популяризиране и реално стимулиране на хората от селските райони. Необходимо е повишаване на достъпността на заделяните вътрешни ресурси и на средствата от фондовете на ЕС, което може да се осигури чрез възможно намаляване на границата (тавана) на стойността на проектите – който е недостижим в досегашните си размери за една съществена част от българските преобладаващо малки земеделски производители. По-доброто оползотворяване на възможностите за ускорено мобилизиране и усвояване на ресурсите от ЕС може да подпомогне финансово дейността, включително и на предварителните, подготвителни етапи, изискващи авансово влягане на средства.

Провеждането на своевременни и по-ефективни мерки в тези няколко по-важни източника на проблеми в сектора, който е традиционен за българските условия, може да подобри резултатите от него и да окаже известен ускоряващ ефект върху БВП (макар че той може да не е особено осезателен предвид на това, че в сектора се създава едва около 4,4% от БВП през 2016 г. – по данни на Световната банка). Земеделството не е отрасъл с висока добавена стойност, но подкрепянето на инвестициите в него може да има други, не по-малко важни икономически и социални ефекти – да допринесе за повишаване на производителността, на доходите и на заетостта на хората в определени райони на страната. Като резултат от това може да се противодейства, макар и частично, на процеса на обезлюдяване, протичащ по-интензивно в селата и по-малките населени места, да се допринесе за намаляване на характерното за тях по-високо равнище на безработицата.

По-сериозно влияние за стабилизиране на динамиката на съвкупното производство могат да окажат промишлеността и стро-

ителството – те са както силно засегнати от кризата, така и с по-голям относителен дял от общо 24,2% в БВП за 2016 г. (Пресметнато от автора по данни на НСИ. Вж.: <http://www.nsi.bg/bg/content/2206/68n-производствен-метод-национално-ниво>). Въздействието чрез тях следва да отчете и да се съсредоточи върху създаваната по-висока добавена стойност в промишлените отрасли, относително по-широките възможности за разкриване на нови работни места и в този план за ограничаване на безработицата, повишаване на заетостта и доходите. Същевременно ще се подпомогне забавянето на разпространението или елиминирането на някои негативни ефекти от деиндустриализацията – процес, който е характерен и се разгръща през последните години у нас и в другите страни от ЕС.

В тези две производствени сфери усилията трябва да се съсредоточат предимно върху инвестициите като ключов фактор на растежа, при което да се насърчават и нарастват както частните, така и публичните, едновременно вътрешните и външните инвестиции. Положителните, но твърде ниски темпове (между 0,3% и 3,4% годишно) на нарастване на брутообразуването на основен капитал у нас през 2012-2015 г. и спадането му с 4% по предварителни данни на НСИ за 2016 г. са недостатъчни за ускоряване на икономическия растеж. Промисленото производство и строителството следва да се превърнат в плътно и последователно следвани в стимулиращите мерки на правителството приоритетни сфери на вътрешните инвестиции, доколкото към тях са насочени през 2015 г. най-голяма част от извършените разходи за придобиване на дълготрайни материални активи (над 35%). Резултатите от това могат да намерят израз в обновяване и модернизация на функциониращия капитал (машини и съоръжения), което ще повиши производителността, качеството и експортния потенциал на индустриалните продукти.

По-активното участие и подкрепа на гържавата могат да се реализират например чрез предоставяне на някои данъчни облекчения за инвестиции в определени отрасли, което може да създаде предпоставки за допълнителен ръст на промишленото производство и на износа, а с това и на БВП. При избора на приоритетните отрасли следва да се взема предвид, че въздействието върху едни от тях, създаващи продукти с по-висока добавена стойност, има като правило мултиплициращи ефекти – разпространява се и интензивира развитието и на други отрасли, свързани по линия на производствено-технологичните цикли на продуктите.

Без да се подценяват мястото и ролята на вътрешните, по-решителни мерки са необходими за стимулиране и отраслово балансиране на външните инвестиции. Преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) у нас спадат рязко и наполовина (с 52%) през 2010 г., запазват ясно изразена колеблива динамика в следващите години – например през 2015 г. те нарастват по-значително, като достигат до 2534,8 млн. евро, но за 2016 г. се сричат до едва 701,7 млн. евро, по данни на БНБ. Потенциалът на ПЧИ за импулсиране на развитието на индустрията е бил сравнително добър през 2015 г., когато към преработващата промишленост са насочени най-голяма част – 20,9% от навлезлите у нас ПЧИ (на второ място като възлизат на 20,4% са извършените тогава ПЧИ в сферата на финансите и застрахователните дейности). През 2016 г. обаче най-много – 22% от ПЧИ са съсредоточени в търговията и ремонта, на второ място с дял от 16,5% е строителството и едва на четвърто място с относителен дял от 10% са ПЧИ в преработващата промишленост у нас. За ускоряването на растежа в страната очевидно е необходимо както привличане на повече ПЧИ, така и оптимизиране на отрасловото им разпределение, за което определено значение има подобряването на

бизнес средата и на регулаторната среда. Наред с това обаче трябва да се стимулират инвестициите, осъществявани със собствени (налични натрупани и заемни) фирмени средства, да се повиши степенята на ползване и усвояване на средствата от ЕС и по-специално в рамките на новосъздадения Европейски фонд за стратегически инвестиции (ЕФСИ). (Б.А. – *Трябва да се подчертае, че България е едната от 18 държави членки на ЕС, които имат одобрени проекти по направление „Малки и средни предприятия“ на ЕФСИ към средата на 2016 г., но същевременно все още няма участие по направление „Инфраструктура и иновации“ на ЕФСИ.*) Вземането на конкретни и действителни мерки срещу съществуващите административни и регулаторни бариери ще отстрани някои пречки и ще помогне да се ускори предоставянето на финансиране за реализиране на бъдещи инвестиционни проекти. Регулаторните пречки и административната тежест са поставени на първо място сред обобщените от ЕК ключови предизвикателства пред инвестициите в страната ни за 2016 г. Според ЕК, в по-конкретен план у нас са налице и се прилагат „Сложни, продължителни и относително скъпоструващи процедури, по-специално по отношение на изпълнението на договорите, трансграничната търговия и свързването към електропреносната мрежа“, а наред с това „Често променящата се регулаторна рамка създава несигурност по отношение на бизнес средата“ (*Предизвикателства за инвестиционната среда на държавите членки. БЪЛГАРИЯ, Европейска комисия, 2016*).

Друга група от фактори, които ограничават потенциала за инвестиции и икономически растеж към момента, могат да се редуцират на основата на предприемане на мерки за съживяване на вътрешното търсене с оглед преодоляване на запазващите се висока задължнялост на домакинствата и фирмите и големи спестявания на частния сектор. Има необходимост от преиму-

ществено насочване на усилия и финансови ресурси към тези отрасли, в които е прекалено високо равнището на междуфирмената задължнялост, която засяга предимно фирмите от сектора на МСП. Като по-конкретна мярка в тази посока в някои изследвания се предлагат например целеви емисии на държавни ценни книжа (*Възможности за възстановяване, икономически растеж, заетост и догонващо развитие на Р. България, 2011, с. 61*). Именно предвид на преобладаващите у нас малки фирми положителни ефекти върху растежа могат да се окажат чрез стимулиране и облекчаване на условията за кредитиране на МСП с дейност в сферите на промишлеността и строителството. Не е за подценяване приносът за привличането на инвеститори, които могат да имат също стабилизирането и предвидимостта на законодателството, постигането на по-ясен напредък на структурните реформи в образованието и пазара на труда, ограничаването на корупцията, борбата със сивата икономика (*Резолюция на Икономическия и социален съвет на България по “Съобщение на Комисията – Годишен обзор на растежа за 2015 г.”, 2015*).

В обобщение се налага изводът, че за постигането на по-трайно стабилизиране на растежа у нас се изисква приоритетно стимулиране на инвестициите и преди всичко на вложенията с иновативен характер, насочване на вътрешните и външните финансови ресурси в по-високо конкурентоспособни и експортно ориентирани промишлени сфери и отрасли, в тези от тях, които предоставят повече възможности за работа и заетост, отличават се с висока производителност и по-интензивно използване на знания. В подобен аспект изпъкват с особена значимост насърчаването и подкрепата за високотехнологичните индустриални производства и отрасли (Според класификацията на Евростат към тях могат да се отнесат следните икономически дейности: С21. „Производство на

лекарствени вещества и продукти“; С26. „Производство на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти“; J59. „Производство на филми и телевизионни предавания, звукозаписване и издаване на музика“; J60. „Радио- и телевизионна дейност“; J61. „Далекосъобщения“; J62. „Дейности в областта на информационните технологии“; J63. „Информационни услуги“ и M72. „Научноизследователска и развойна дейност“), които реализират по данни на Министерството на икономиката над 6,1% от общия износ на страната и се нареждат на трето място по износ на един зает след износа на нефтопродукти и основни метали (*Секторна характеристика и регионална специализация на МСП, с. 2*).

Трябва да се подчертае, че по-трайно то възстановяване на икономиката ни от последната криза изисква също определено стимулиране на сектора на услугите, заемащ най-голям относителен дял в създавания у нас БВП – 67,6% по данни на Световната банка за 2016 г. (Вж.: <http://data.worldbank.org/indicator/NV.SRV.TETC.ZS>) Едно последователно насърчаване на дейността на всички и предимно на частните фирми в сектора може да осигури възможности за по-добро оползотворяване на потенциала на наличния и използван висококвалифициран труд, като при това се постави акцент върху осъществяването на технологични иновационни процеси. Повече усилия ще са необходими за известно противодействие на проявилата се висока податливост на дейностите от сферата на услугите към кризисните импулси, изразената чувствителност на резултатите от развитието им и на насочените към тях входящи потоци на ПЧИ към промените в конюнктурата. Така например през 2008 г. и 2009 г. отраслите, свързани с различни услуги, са били най-привлекателни за ПЧИ – в тях са насочени съответно 77,2% и 79,4% от навлезлите в страната ни преки чуждестранни инвестиции. Същевременно обаче

и настъпилният още през 2010 г. рязък спад на общия обем на ПЧИ (с 52% в сравнение с 2009 г. и с почти 75% в сравнение с 2008 г.) се дължи главно на значителното им, няколкократно свиване в сферата на услугите. И за този сектор ще е от голямо значение стимулирането и подобряването на усвояването на средства по международни програми, включването на фирмите в процеса на реализиране на повече, макар и краткосрочни правителствени целеви проекти. Активизиращата роля на услугите за растежа предполага да се наблегне по-настойчиво върху високотехнологичните продукти и качеството на услугите, което може да издигне конкурентоспособността на сектора и да допринесе за по-голямата му устойчивост.

Специфично място сред секторите, създаващи БВП на страната и подпомагащи растежа, заемат финансовите услуги. Върху тях се отразяват лагово проблемите в производствените сфери и отрасли, поради което те отчитат продължителен петгодишен спад през 2011-2015 г. Финансовият сектор на България е банково ориентиран, поради което като първостепенен посредник, насочващ заемни фондове към фирмите и домакинствата, се явяват търговските банки. Пряко въздействие върху тях има централната банка, която в своята политика, поради паричния съвет, следва изцяло препоръките и правилата, въвеждани от Европейската централна банка. Това влияе стабилизиращо на сектора и подпомага изпълнението на основните му функции – кредитна и спестовна. Преки регулации от страна на правителството обаче не са възможни, с изключение на Българска банка за развитие, която е държавна и в дейността си е ориентирана към стимулиране на частните инвестиции в малкия и среден бизнес. Друг ограничител пред ролята на финансовата система като фактор на растежа е наличието на чужд капитал, който държи над 70% от активите на банките и на за-

## Икономическо развитие

страхователните компании и в дейността си е ориентиран към реализиране интересите на собствениците си. Текущ проблем, влияещ върху поведението главно на банките, е ликвидността. След кризата с Корпоративна търговска банка, българската банкова система е свръхликвидна – делът на ликвидните активи в общите активи на банките е над 30% при препоръчително ниво до 20%, но това все още не се отразява благоприятно върху кредитораздаването и стимулите към инвестициите, доколкото банките продължават да оценяват голяма част от българските фирми като рискови. Остава недалеч оползотворен потенциалът за въздействие върху производствените сфери и инвестициите, което могат да окажат намалените равнища на лихвените проценти по кредитите (и по депозитите) през последните години. Наред с това трябва да се отбележи, че за стимулирането на растежа е необходима по-голяма активност на застрахователните компании в България на капиталовите пазари. Засега те предпочитат покупките на държавни ценни книжа, а не на фирмени инструменти, които имат за цел вътрешни инвестиции.

Със засилено внимание и по-действени мерки следва да се подходи към разрешаването на наболелите и усложнени след кризата социални проблеми. Непреодолените смущения във водещите икономически сектори и отрасли оказват потискащо, в отделни години дори депресивно въздействие върху заетостта и безработицата. От тях произтичат все още слабото, недостатъчно активирано търсене на работна сила, задържащите се у нас твърде високи нива на дългосрочната и на младежката безработица, невъзстановените нива на заетостта на равнището ѝ от преди кризата. Всичко това изисква поставянето на основен акцент върху политиките в подкрепа на заетостта. Предвид на това трябва да се стимулират фирмите в разкриването на нови работни места, в нае-

мането на повече работници и то предимно на пълен работен ден, което ще намали разраствалата се в периода на кризата непълна заетост и ще допринесе за увеличаване на доходите от работна заплата. Влияние може да се окаже и чрез насърчаване на предприемачеството и създаването на нови МСП, което ще спомогне за увеличаване на самостоятелната заетост и е друг важен източник на работни места и доходи. Някои позитивни промени в тази посока вече се наблюдават, доколкото процесът на предизвиканото от кризата закриване и преустановяване на дейността на много фирми вече е в основни линии овладян. Така например, по данни на Министерството на икономиката, през м. май 2017 г. у нас са регистрирани много повече (4670) нови фирми, докато са заличени едва 181 фирми (Вж. данните на Министерство на икономиката, обобщени на основата на данни на Агенцията по вписванията, на: [http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/macrobuletin/bg\\_macro\\_bulletin\\_06-2017.pdf](http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/macrobuletin/bg_macro_bulletin_06-2017.pdf)). Наред с това е необходимо създаването на по-добри условия за повишаване на усвояването на възможностите на Европейската гаранция за младежта, активизиране и подобряване на функционирането на публичните служби по заетостта. Осъществяването на реформи за модернизирани образователната ни система може да допринесе за заемане на част от свободните работни места, чиято наличност се дължи отчасти на несъответствие между предлаганите и изискваните за тях умения и квалификация на хората, включително и на безработните лица.

### Заклучение

Получените резултати от извършения анализ показват различни секторно-отраслови параметри на основните отражения и на недалеч преодолените смущения под влияние на кризата от 2009 г. у нас, систе-



матизирани на основата на приложените три критерия. Във времеви аспект като отрасли с изпреварваща и по-бърза реакция се отличават преди всичко селското стопанство, търговията и транспортът, операциите с недвижими имоти. От гледна точка на дълбочината на предизвикания от кризата спад на производството като най-силно засегнати изпъкват селското стопанство, строителството, отчасти и добивната и преработващата промишленост. Според по-голямата продължителност на отчетения спад се открояват отново селското стопанство, но и финансовите и застрахователни дейности, както и строителството. С динамичните си особености и запазващи се чести флуктуации тези сектори и отрасли имат най-съществен принос за реализираните твърде слаби и все още нестабилни темпове на икономическия растеж у нас през последните години. Това налага необходимостта преди всичко върху тях да се съсредоточат и правителствените мерки и политики, чиито основни фокуси са обобщени във втората част на настоящия анализ.

В заключение трябва да се подчертае, че е необходимо прилагането на единен подход, комплексно решаване на икономическите и на социалните проблеми и последици от кризата. По-трайното възстановяване на условията и стабилизирането на растежа, както и повишаването на доходите у нас ще зависят в голяма степен от адекватното секторно фокусиране и ефективността на осъществяваните политики, но също и от външните предпоставки – развитието на икономическата и социалната сфера в другите страни от Европа и света.

### Цитирани източници:

Възможности за възстановяване, икономически растеж, заетост и догонващо развитие на Р. България, 2011. БСК, София, с. 61, [http://www.bia-](http://www.bia-bg.com/uploads/files/_oldsite_analysis/bulgarian_)

[industrial\\_association\\_analysis\\_1324353288\\_aobr\\_macroec\\_study\\_30-11-2011.pdf](http://www.bia-bg.com/uploads/files/_oldsite_analysis/bulgarian_industrial_association_analysis_1324353288_aobr_macroec_study_30-11-2011.pdf)

(Vazmozhnosti za vazstanovyavane, ikonomicheski rastezh, zaetost i dogonvashto razvitiie na R. Bulgaria, 2011. BSK, Sofia, s. 61, [http://www.bia-bg.com/uploads/files/\\_oldsite\\_analysis/bulgarian\\_industrial\\_association\\_analysis\\_1324353288\\_aobr\\_macroec\\_study\\_30-11-2011.pdf](http://www.bia-bg.com/uploads/files/_oldsite_analysis/bulgarian_industrial_association_analysis_1324353288_aobr_macroec_study_30-11-2011.pdf))

Миркович, К., 2008. Икономическата система, т. 1, София, изд. „Тракия-М“, с. 555.

(Mirkovich, K., 2008. Ikonomicheskta Sistema, t. 1, Sofia, izd. „Trakia-M“, s. 555)

Предизвикателства за инвестиционната среда на държавите членки. БЪЛГАРИЯ, Европейска комисия, 2016, [http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2016/ags2016\\_challenges\\_bulgaria\\_bg.pdf](http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2016/ags2016_challenges_bulgaria_bg.pdf)

(Predizvikatelstva za investitsionnata sreda na dartzhavitte chlenki. Bulgaria, Evropeyska komisija, 2016, [http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2016/ags2016\\_challenges\\_bulgaria\\_bg.pdf](http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/2016/ags2016_challenges_bulgaria_bg.pdf) )

Резолюция на Икономическия и социален съвет на България по “Съобщение на Комисията – Годишен обзор на растежа за 2015 г.”, С., 2015, <http://www.esc.bg/bg/activities/resolutions?start=6>

(Rezolyutsia na Ikonomicheskia i sotsialen savet na Bulgaria po „Saobshtenie na Komisiata –Godishen obzor na rastezha za 2015 g.“, S., 2015, <http://www.esc.bg/bg/activities/resolutions?start=6>)

Секторна характеристика и регионална специализация на МСП, Министерство на икономиката, с. 2, [https://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/businessenv/sme\\_rs\\_2012\\_sum.pdf](https://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/businessenv/sme_rs_2012_sum.pdf)

(Sektorna harakteristika i regionalna spetsializatsia na MSP, Ministerstvo na ikonomikata, s. 2,

[https://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/businessenv/sme\\_rs\\_2012\\_sum.pdf](https://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/businessenv/sme_rs_2012_sum.pdf))



## Икономическо развитие

Секторни анализи за едно по-добро бъдеще, Световна банка, 2010, с. IX, [http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1224088560466/BulgariaPolicyNotesFinal\\_bg.pdf](http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1224088560466/BulgariaPolicyNotesFinal_bg.pdf)

(Sektorni analizi za едно по-добро бъдеще, Svetovna banka, 2010, s. IX,

[http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1224088560466/BulgariaPolicyNotesFinal\\_bg.pdf](http://siteresources.worldbank.org/BULGARIAEXTN/Resources/305438-1224088560466/BulgariaPolicyNotesFinal_bg.pdf) )

Цалински, ЦВ., Съставен конюнктурен индикатор за българската промишленост, БНБ, Дискусионни материали, март 2004 г., [http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb\\_publication/discussion\\_200336\\_bg.pdf](http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/discussion_200336_bg.pdf)

(Tselinski, Tsv., Sastaven konyunkturen indikator za balgarskata promishlenost, BNB, Diskusionni materiali, mart 2004 g., [http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb\\_publication/discussion\\_200336\\_bg.pdf](http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/discussion_200336_bg.pdf))

Чобанов, П., Модели за изграждане на система за ранно предупреждение, <http://www.bma-bg.org/assets/var/docs/Modeli-za-izgragdanе-na-sistema-za-ranno-predupregdenie--Petyr-Chobanov.pdf>

(Chobanov, P., Modeli na izgrazhdane na Sistema za ranno preduprezhdenie,

<http://www.bma-bg.org/assets/var/docs/Modeli-za-izgragdanе-na-sistema-za-ranno-predupregdenie--Petyr-Chobanov.pdf>)

European Commission, Business Climate Indicator for the Euro Area, Presentation Paper, Brussels, 2000, [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/db\\_indicators/surveys/documents/studies/bci\\_presentation\\_paper.pdf](http://ec.europa.eu/economy_finance/db_indicators/surveys/documents/studies/bci_presentation_paper.pdf)

European Economic Forecast Autumn 2015. Forecasts for Bulgaria, European Commission, 2015, [http://ec.europa.eu/economy\\_finance/eu/countries/bulgaria\\_en.htm](http://ec.europa.eu/economy_finance/eu/countries/bulgaria_en.htm)

Kaminsky Gr., S. Lizondo, C.M. Reinhart, Leading Indicators of Currency Crises, IMF Papers, Vol. 45q No 1, March 1998, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/1998/03-98/pdf/kaminsky.pdf>

[www.bnb.bg](http://www.bnb.bg)

[www.mi.government.bg](http://www.mi.government.bg) [http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/macrobuletin/bg\\_macro\\_bulletin\\_06-2017.pdf](http://www.mi.government.bg/files/useruploads/files/macrobuletin/bg_macro_bulletin_06-2017.pdf)

[www.mzh.government.bg](http://www.mzh.government.bg) [www.nsi.bg](http://www.nsi.bg)

[www.worldbank.org](http://www.worldbank.org)